

SZEMLE

Hazánk, Magyarország. Főszerk.: ERDEI FERENC. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 1077 l. színes tábla, 6 térkép.

Az Akadémiai Kiadó jelentős vállalkozással tisztelgett felszabadulásunk 25. évfordulójának emléke előtt: *Hazánk, Magyarország* címmel több mint 1000 oldalas enciklopédiát adott ki. A kötet, melynek főszerkesztői teendőit ERDEI Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia főtktára vállalta, s melynek szerkesztő bizottságában és szerzői között a magyar tudományos és kulturális élet számos kiválóságának nevét olvashatjuk, egy 1968-ban az Akadémiai Kiadó és az oxfordi Pergamon Press közös kiadásában megjelent kiadvány, az *Information Hungary* magyar változata. Nem fordítás, hiszen az angol nyelvű kötet tanulmányait is eredetileg magyarul írták a szerzők, s céljuk az volt, hogy az angol kiadónak *A világ országai* című sorozatában megjelent kötetben teljes és hű tájékoztatást adjanak a világnak hazánkról. Ez a tájékoztatás elsősorban természetesen a mai Magyarországra irányította a figyelmet, de úgy, hogy közben szocializmust építő népünk történetét, anyagi és szellemi kultúrájának múltját is bemutassa. Most, hogy a nagyigényű könyv a magyarul olvasók polcaira került, a kiadónak a két év alatt bekövetkezett számbeli, statisztikai változásoknak feltüntetésén, s az újabban épült létesítmények, készült művészeti alkotások fenyképeinek felfrissítésén kívül semmit sem kellett változtatnia az angol nyelvű kiadáson.

A változtatás nem is volt szándéka a szerkesztő bizottságnak. Mint ERDEI Ferenc a magyar kiadás előszavában leszögezi, az angolul és magyarul olvasóknak „ugyanazt a könyvet adjuk a kezébe, amit magunkról írtunk a nagyvilágnak. Ilyen értelemben a nemzeti önismeret tükréinek is szánjuk ezt a könyvet; legjobb meggyőződésünk, jól megfontolt ítéletünk szerint ilyenek vagyunk, ez

a mi történelmünk, ez gazdaságunk, kultúránk és társadalmunk, s évezredek történetünk során így fejlődünk.” S minderről tudományos igényvel, de rendkívül olvasmányosan, tehát mindenkihez szólóan írnak a szerzők.

Többször említettük, hogy a kötet a „magyarul olvasók” részére készült; tehát az Akadémiai Kiadó nemcsak a hazai érdeklődésre számított, hanem a környező országokban és távoli világreszeken élő, magyarul tudó, magukat magyarnak valló vagy volt hazájuk útját figyelő olvasókéra is.

A *Hazánk, Magyarország* voltaképpen magyar enciklopédia, ha szerkezetében nem is követi a hagyományos enciklopédiaformát. Tartalmában azonban kitűnő összegezése mindannak, amit hazánkról fontosnak tartunk közölni a világgal és a magyar olvasóval. Nemcsak Magyarország földrajzát, ökonomikusan rövidre fogott történelmét, állami és társadalmi szervezetének összefoglaló áttekintését kapjuk a kötetben, nemcsak gazdasági életünk, egészségügyünk, sportvilágunk és nemzetközi kapcsolataink fejlődéséről alkothatunk magunknak képet, hanem rendkívül elmélyült tanulmányokban követhetjük nyomon művelődésügyünk, tudományos életünk eredményeit, közöttük külön cikkekben olvasva irodalmunkról, színház-, film-, zene- és tánckultúránkról, ipar- és népművészetünkről. A kötetet kronológia, számos statisztikai összesítés, földrajzi és történelmi térkép, továbbá 16 színes tábla egészíti ki.

Talán e szűkszavú felsorolás is érzékelteti, hogy az olvasók minden rétege megtalálja az érdeklődésének megfelelő tárgyat a „kis magyar enciklopédia”-nak nevezett kötetben. Így természetesen a könyvtárosok, a magyar könyvek és a magyar sajtó szakemberei is, hiszen külön fejezet ismerteti a magyar könyvtárak és levéltárak történetét és jelenlegi helyzetét, a könyvkiadás és az időszaki sajtó kialakulását, fejlődését és mai problé-

máit. Ezekben a fejezetekben — ha olykor csak címszavakban is — könyvtárnyi anyag gyűlt össze, s ez bizonnyal újabb kutatómunkára is ösztönöz.

A rendkívül gazdag, kitűnő válogatású képanyaggal illusztrált kiadvány bizonyára kedvező fogadtatásra talál az olvasóknál s osztozunk ERDEI Ferenc reményében, hogy ti. a könyv más nyelveken is megjelenik a közeljövőben, mert valóban hazánk jobb megismerését és — tegyük hozzá — megbecsülését szolgálja.

VÉGH FERENC

Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967. Szerkesztő bizottság: BÉLLEY Pál — HARASZTHY Gyula — KERESZTURY Dezső, Felelős szerk.: DEZSÉNYI Béla. Bp., OSZK 1969. 505 l.

1970 elején került az olvasó kezébe az 1967-es Évkönyv, a késelemért azonban bőségesen kárpótolt annak gazdag és változatos tartalma. A szokásos évi jelentés után ezúttal nem kevesebb, mint 28 szerző, illetve társszerző elmélyült kutatómunkáról tanúszkodó tanulmánya vagy adatközlő cikke sorakozik a szerkesztőleg négy részre oszló vaskos kötetben.

Az 1967-es jelentés valamivel terjedelmesebb az előző évekenél, azonban az OSZK méreteit, rangját, súlyát, szervezetének bonyolultságát, tevékenységének sokoldalúságát figyelembe véve így is kissé sommásnak tartjuk, mert többnyire csak regisztrál, ritkán elemez. Az olvasóforgalom, ezen belül az előtérbe helyezett kutatók száma csökkenésének kérdését például csak futólagosan érinti és a hagyományokkal ellentétben mellőzi e ponton az előző év adatainak összehasonlítási alapként való feltüntetését is. Helyes, hogy a beszámoló egyik függeléke lehozza a munkatársak öt és fél oldalra terjedő névsorát, de hiányolható, hogy ugyanakkor a költségvetésnek még összefoglaló adatait sem jelezték. Igaz ugyan, hogy az OSZK emberöltők óta növekvő helynyomorúságában is derűsen nézhet a jövőbe, hiszen 1967-ben sok milliót ruháztak be leendő tágas várbeli otthona építésére, másfelől viszont ezt az intézményt is roppant súlyosan érintették a könyvtárak többségének normális fejlődését 1967-ben már megakasztó gazdasági korlátozások, így különösen a könyvbeszerzési keret megszorítása. Ez utóbbi intézkedés kiáltó ellentétben van a könyvtárak nagymérvű emelésével.

A készülő új komplexumban majd új életet kezdő Könyvtár 1967-ben is több

jelentős új vállalkozást tűzött napirendre, vagy kezdett el, ezeknek csak egyike, hogy annyi balsikerű próbálkozás után végre valóban megírják a több mint másfélszázados intézmény tudományos igényű történetét. A határozat nem maradt papíron, ezt a reményt erősítik az 1967-es *Évkönyv*nek csaknem felét lefoglaló könyvtártörténeti írások.

Az OSZK történetének egyes kérdéseit feldolgozó kilenc munka közül BERLÁSZ Jenő nyitja a sort. Az 1835-ben a Könyvtárra hagyományozott Illésházy-gyűjtemény „titkát” tárja fel széleskörű forráskutatások alapján, korfestő erővel. Bravúros történelmi nyomozásával több generáció mulasztását hozta helyre, amikor plasztikus képet rajzolt magáról ILLÉSHÁZY grófról, a nagy műveltségű és felvilágosult gondolkodású ajándékozóról, annak elődeiről, akik a XVI. században vetették meg a maga nemében ma már egyedülálló, bár az OSZK raktáraiban szerteszórva megbújó főúri könyvtár alapjait. Az eddig mostohán kezelt, roppant értékes hagyaték összetételét is jellemzi a megtalált katalógus segítségével a szerző.

Ugyancsak a XIX. század közepe táján került az OSZK birtokába HORVÁTH István tudós könyvtára, amelyről néhány eddig ismeretlen adalékot közöl INDALI György. A gyűjtemény 1848—1856-os gyarapodását vizsgálja SOMKUTY Gabriella hosszabb lélegzetű írása, biztos támaszt nyújtva e kor könyvtártörténetének teljes feldolgozásához.

Négy dolgozat foglalkozik az OSZK történetének újabb szakaszával, az 1919 augusztusától 1944-ig terjedő ellenforradalmi periódussal. DEZSÉNYI Béla tanulmánya a legátfogóbb, amely kissé szürkén hangzó címével (*Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején*) ellentétben nemcsak széles körképet, de általános értékeléseket is ad az intézmény akkori sorsáról, helyzetéről. Rendkívül gazdag dokumentáció, ennek keretében kortársak emlékezései teszik hitelessé a feldolgozást.

Aktuális érdekességű TOMBOR Tibor *Az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezésével és berendezésével kapcsolatos tervek és munkálatok az első világháború után. (1920—1928)* című, számos illusztrációval, tervrajzokkal kiegészített munkája. Megtudjuk belőle, hogy már a század elején sok program született az OSZK növekvő helyproblémáinak megoldására, szerény, de érdemleges lépésekre, amelyek pillanatnyi enyhülést eredményeztek, csak az 1920-as évek második felében került sor.

Újabb vonásokkal gazdagítja a Horthy-korszakról alakuló képet WITTEK Lászlóné és KOVÁCS Ilona dolgozata. Az előbbi az 1920-as évek második felében végrehajtott és DEZSÉNYI Béla tanulmányában is érintett reformokat vette tüzetesebb vizsgálat alá, az utóbbi az 1920–1944-es évekre, tehát már az egész ellenforradalmi időszakra vonatkozó adatgyűjtés alapján tárja elénk az olvasóforgalom alakulását. Megtudjuk, hogy a használat mindvégig igen alacsony színvonalon mozgott, a nyitvatartási időt általában néhány órára korlátozták, a szélesebb közönség elől — a műzeális kötelezettségekre való, hivatkozással — elzárt könyvtálmányhoz kivételezettek mégis hozzájutottak, amit a kölcsönzések nyomán kallódó művek nagy száma illusztrál. Vitatkozni lehet azzal a végkövetkeztetéssel, amely egyedül a gazdasági bajokkal és a második világháborúval magyarázza a hanyatlást, különösen, ha az 1945 utáni nagy forgalmi számokat állítjuk szembe a felszabadulás előttiéekkel. Elsőként derítette fel FERENCZYNÉ WENDLEIN Lidia az OSZK 1914-től hatalmasra duzzadt első világháborús gyűjtemény és a két világháború között „fertőző” anyagnak minősített 1919-es gyűjtemény keletkezésének, az utóbbi emigrációs és illegális munkákkal való kiegészítésének előtörténetét, illetve annak egyes kulturális érdekes mozzanatait. CSAPODI Csaba írása az OSZK fejlődése szempontjából nagy horderejű kezdeményezéssel, a decimális rendszer 1936-os bevezetésével foglalkozik személyes élményeket is felelevenítve. Itt jegyezzük meg: GÜLYÁS Pál *Kommunista Könyvtárpolitika* című ellenforradalmi tendenciájú írása arra utalt, hogy a tizedes osztályozást már 1919-ben akarták elterjeszteni országosan a proletárdiktatúra könyvtárügyi vezetői. Csapodi cikke kapcsán merül fel a kérdés, vajon az OSZK-val is el akarták-e fogadtatni akkor (1919-ben) a decimális és van-e erről írásos dokumentum.

Az 1967-es jelentés egyes utalásait egészítik ki önálló dolgozatok terjedelméig az *Évkönyv* harmadik részében található írások. BATÁRI Gyula és FALLENBÜCHL Zoltán az emberöltőkön át reklamált, de csak az 1940-as évek óta létrehozott Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa fejlesztésének és imponáló méretű használatának adatait mutatják be, értékelik. BEREZKY László és FARAGÓ Lászlóné a könyvtári munka időelemzését célzó mérésekről adnak számot. Történeti visszapiantásukat kiegészíteném azzal,

hogy hasonló kísérletekre az első világháború előtt a Fővárosi Könyvtárban is sor került, de sajnos, csak a *Könyvtári Szemle* hasábjain maradt kevés nyoma azoknak. Bécsi kutatások eredményeit összegezi eddig ismeretlen magyar vonatkozású térképek megjelölésével FALLENBÜCHL Zoltán. BORSA Gedeon a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* új, kiegészített kiadásának előkészítő munkálatait ismerteti, FAZAKAS József a Szabó Károly-féle bibliográfia emberöltőkkel ezelőtt indult kiegészítését folytatja adatközlő írásával. Nemcsak sajtótörténeti, de általános történelmi szempontból is figyelmet érdemelnek a HERENDINÉ LAKATOS Éva cikkében értékelt újabb hungarika szerzemények, antikvitások, főként a második világháború időszakában kiadott periodika ritkaságok. Sürgős megoldást váró kérdést vett szemügyre KESKEMÉTI István, amikor a magyar hangfelvételek gyűjtésével foglalkozó önálló osztály létesítését javasolta, kiegészítve a szervezésre vonatkozó gondolatokkal. Az 1924-ben alapított és a felszabadulás után mérföldes lépésekkel fejlődő központi könyvkatalógus sok tekintetben pozitív mérlegét, ugyanakkor a fennálló nehézségeket, hiányosságokat ismerteti SZABADNÉ SZEGŐ Judit dolgozata.

Sok nagyobb könyvtár némi irigységgel tekint az OSZK-ra, amely *Évkönyv*-ében az intézmény problémáin túlmenő fajsúlyos könyvtártudományi írásoknak is helyt tud adni, közöttük olyan dolgozatoknak, amelyek terjedelmükkel fogva a közlésükre elsőként hivatott *Magyar Könyvszemle*-ben nem jelenhetnek meg. Persze az lenne örömdetes, ha a többi könyvtár követhetné a példát. Az 1967-es *Évkönyv* negyedik részében közölt tíz tanulmány könyvtártudományi, illetve történeti, irodalmi vagy kulturális történelmi értéke igazolja, hogy helyesen jártak el, amikor fórumot adtak számukra. Csak példaként ragadjuk ki TERBE Lajos munkáját, aki a közelmúltban a szovjet-oroszországi magyar sajtóról közölt hézagpótló írást, a most megjelent *Évkönyv*-ben pedig, a szovjetországi (1917–1921-es) kiadású monografikus művek teljességre törekvő jegyzékét hozza. Ugyancsak az *Évkönyv* legértékesebb közleményei közé sorolhatjuk MARKOVITS Györgyi hézagpótló tanulmányát, amely *A magyar emigráció irodalmi munkássága a két világháború között* címen elsőként ad átfogó képet e nagyon kevesek által és csak hézagosan ismert területről.

REMETE LÁSZLÓ

Markovits Györgyi: „Terjesztését megtiltom”.
(Bp. Magvető Kiadó, 1970. 481 l.

MARKOVITS Györgyi ismét a cenzúra és az irodalom, a rendőr és a sajtó, a hóhér és az író viszonyát tárja elénk. Mint a bevezetőben írja: „Nem a cenzúrajogot mutatjuk be, hanem a cenzúra társadalmi hatását, ezért kiadványunk magában foglalja az illegális kiadványokat, amelyek éppen e hatásra kényszerültek a föld alá, továbbá a „nem időszaki” lapokat, melyek a sajtótörvény kikapuját kihasználva évi tízszéri megjelenést tűztek ki célul, ám sokszor felét sem érték meg; de még a féllegális lapokon túl a legális, baloldali, a körülmények miatt »cenzúra nélküli« elhalt lapokat is. Nem célunk, hogy az irodalom- és sajtótörténet által feldolgozott »nagy« folyóiratokat mutassuk be, inkább törekszünk arra, hogy felszínre hozzuk az »elsüllyedt irodalom« tömegét...» Felelősségteljes, túlmerész ígéretnek vennénk, ha nem tudnók: MARKOVITS Györgyi kötetain kívül 70–80 tanulmányában, cikkében már bebizonyította, hogy egyik legavatottabb szakértője a fehérterrortól a második világháború végéig tartó korszak cenzúra-, sajtó- és irodalomtörténet egy bizonyos vonulatának.

MARKOVITS Györgyi kötetében 44 irodalmi–kritikai folyóirattal, 5 nagy politikai lappal (*Népszava*, *Szabadság*, *Magyar Nemzet*, *Szabad Szó*, *Kis Újság*) és 7 illegális lappal foglalkozik részletesebben. Korszakolását maga az anyag kínálta. Három nagy fejezetben sodródik, hőmpölyög előttünk az irodalmi lapok indulása, megszűnése és újrászületésében a magyar társadalom története.

Az első fejezetben a fehérterror és a konszolidációs időszak elsüllyedt lapjai kelnek életre és izelftőt kapunk a baloldali sajtó üldözéséről. (*Népszava*-perek). A második fejezet a gazdasági válság és a harmincas évek erősödő társadalmi mozgásának időszakától a második világháború kitöréséig tart. A világháború, a totális cenzúra, az országvészítés ellen fellépő sajtó viszonyait, harcát mutatja be a harmadik fejezet.

MARKOVITS Györgyi az irodalomtörténeti kutatás eszközeivel hozta felszínre a húszas–harmincas évek folyóiratait. A *Pesti Élet* (1919), az *Újpesti Közlöny* (a húszas évek elején összesen 11 cím-változatban), a *Független Szemle*, amely 1921-ben indult és az üldözés miatt 4 különböző címmel jelent meg, a *Magyar Írás* (1921–1927), a *Kékmadár*, az *Ifjú Proletár*, a *Haladás* (mely elsőként közölte RADNÓTI Miklós írásait), az *Együtt* és több lap kap egy-egy alfejezetet. Az ismeretlen-

ségből felszínre hozott lapok története mellé a rendőrségi, ügyészségi, bírósági határozatok sorakoznak dokumentumként, hitelesítve a cenzúra-történet megállapításait, melyeket a fejezetek bevezetéseként álló tanulmányokban tesz a hatalom és irodalom, az ügyész és a sajtó viszonyáról. Az irodalom- és sajtótörténet, az esszéista nem nyomja el a jóérzékű szerkesztőt sem. A feltárt szép-irodalmi, publicisztikai anyagot nem csak ismerteti, hanem az eredeti írások arányos beépítésével adja meg a kor hiteles atmoszféráját.

Az ismertetett lapokból antológikusan, közvetlenül a kiadványról szóló összefoglalók után közöl tanulmányt, novellát, szatírárt, költeményt vagy levelet. Ezzel ellensúlyozza a gazdag tényanyag fárasztó voltát. Negyven–ötven periodikáról írni egy kötetben egy embernek, mindenképpen fárasztó, és a stílus szürkeségéhez vezetne. MARKOVITS Györgyi kikerüli ezt a veszélyt. Kötetében szerepeltet olyan szerzőket, akik az ő stílusától eltérő, önálló esszéiben ismertettek egy-egy folyóiratot. Példaként említjük az első fejezetből: SZALAI Imre a *Magyar Írásról*, NEMES Dezső az *Ifjú Proletárról* ír. Végül: a fejezetet — szinte állandó sötét háttérrel adva — zárja a *Népszava* elleni állandó rendőrségi–ügyészségi hajsza ismertetése Révész Mihály 1930-ban megjelent írásával.

A könyv következő állomása — ha lehet egy sodródó történelemben valamilyen határt húzni — a második fejezetben a harmincas évek rövid és hosszabb életű folyóiratait és azok írói-szerkesztői anyagát mutatja be a már előbb említett plasztikus írói-szerkesztői módszerrel. Az anyag gazdagságát bizonyítandó, csak ebben a fejezetben szereplő 33 folyóiratból néhány kevésbé, vagy egyáltalán nem ismert lap címét jegyezzük ide: a *Front* egyetlen számában, 1931 decemberében jelent meg először JÓZSEF Attila *Munkások* című verse; a *Porond* 1932–1933 GODA Gábor szerkesztésében, PÁN Imre lapja, az *Index* 1931-ből, *Virradat* 1930, *Álláspont* 1932–1933 (munkatársai BAJCSY-ZSILINSZKY Endre, BERDA József, NAGY Lajos, KASSÁK), a nyíregyházi *Forrás* 1933–1934, *Keresztmetszet* 1934, *Névtelen Jegyző*, vagy egy korábbi, igen jelentős, két számot megért lap, az 1928 című, RADNÓTI Miklós szerkesztésében.

S nemcsak a rengeteg folyóirat feltárása jelent újdonságot: több olyan írói művet találunk a kötetben, amelyek elfeledve lappangtak az elsüllyedt, feledésre ítélt kiadványokban. Kuriózumként idekivánczol a *Fölforgató tollforgatók* című

szatíra, melyet a *Szabadon* között Bósz Töhötöm álnév alatt. A stíluselemzés és a kortárs szerkesztő MÓD Aladár tanúsága szerint is a kegyetlenül maró szellemes szatíra szerzője: BALINT György. Hasonló kines az egyik rövidéletű lapban talált rettenetesen valószerű szimboliztikus novella, GELLÉRI Andor Endre tollából, *Az örült rózsá*.

A fejezet záró írása, Csécsy Imre tiltakozása a *Szabadunkban* a készülő sajtótörvény ellen, már nyitánya a következő korszaknak, az 1938–39-es évekkel kezdődő lapbetiltásoknak, a politikai élet teljes fasiszálásának. „A hivatalokban megtörténik az őrségváltás — írja a fejezet bevezetésében Markovits Györgyi. — A régi típusú magyar úrószok, bírák, ügyészek, a „diplomás úriemberek” kora lejárt. A legszélsőségesebb elemek váltják fel őket, a kipróbált fasiszta karriervadászok... S mellettük ott ülnek az országházi cenzúra hivatalban, a miniszterelnökségi sajtóosztályon a nyilas lapok főkorifeusai...”

A szellemi életet fojtogató légkört érzékelteti GÁBOR Andor *Elintézték már az újságírókat is* című cikke, amely az *Új Hang* 1938. júniusi számában jelent meg. K. HAVAS Géza a *Népszava* 1939. június 16-i számában *Talpra Halottak!* címmel kétségbeesett kiáltást intéz az írókhoz.

Az ellenállás, a szellemi népfront szervezése ebben az időben kereste és megtalálta az utat. A folyóiratok kora lejárt. Néhány maradt csak lábön, közöttük a legjelentősebb: a *Nyugat* utóda, ILLYÉS Gyula *Magyar Csillaga*. Egy partizánkodó kísérletről is képet ad a kötet: RÓNAY György és társai *Ezüstkoráról*, melynek két szám után meg kellett szünnie.

A kötet befejező szakasza már az illegális sajtóról és azok íróiról, munkatársairól szól. A *Béke és Szabadság*, a *Szabad Nép*, a *Harcoló Bányász*, a *Szabad Diáklfront*, a *Szabadságharc*, *Eb Ura Fakó*, *Ellenállás* című lapok története bizonyít arról, hogy a magyar szellemi ellenállás a föld alatt is tovább élt. A kötet összeállítója itt is látta. Olyan heroikus alakok, mint RÓZSA Ferenc vagy BAJCSY-ZSILINSZKY Endre portréjával (VADÁSZ Ferenc, illetve VIGH Károly írása) életszerűbbé, hitelesebbé teszi a korról rajzolt képet.

Teljesítette-e ígérteit a kötet írószerkesztője? Többet adott, mint amennyit ígért. A sok-sok folyóirat és bennük elrejtett írások, mint megannyi igazgyöngy került a felszínre és lett mindenki számára hozzáférhetővé, láthatóvá a félezer oldalon. (Kár, hogy az illusztrációk számára nem jutott hely a kötetben.)

PERGEL FERENC

Látogatóban. Kortárs magyar írók vallomásai.
Szerk.: ERKI Edit. Gondolat 1968. 416 l.

Az 1962–67 közötti időszak szellemi életének egyik dokumentuma ez a könyv: őszinte vallomások sorozata, közvetlen beszélgetések vagy éppen szenvedélyes kifakadások megőrzője. Az interjú műfaja három tényezőtől is függ: a kérdező és a válaszadón kívül még a közéleti légkörtől. Ami jó a könyvben, ez utóbbinak köszönhető javarészt: számos „kényes” kérdés feltárása vált lehetővé.

Alkotástörténeti adalékok, életrajzi mozzanatok adták sokszor egy-egy beszélgetés legérdekesebb mondanivalóját. A műveknek, életműveknek szándék felől adott magyarázata természetesen nem védhet meg egy-egy alkotást, de kiségitő érv lehet az esetleg nem a mű öntörvényű világára, hanem külsődleges szempontokra alapozott ítéletekkel szemben.

Természetszerűen vetődött fel a kritika problémája. A kötet így akaratlanul is hozzászólás-gyűjtemény a sajtóban lezajlott kritika-vitához. E megjegyzések régi reflexek, előre elkészített kaptafák, hamis skatulyázások, címkézések, mestersegesen konstruált irodalmi fővonalak ellen szólnak (HIDAS Antal, SOMLYÓ György). A politikai óvatosság diestelen védjegye (LENGYEL József), a félreértések, a kizárólagosan formai jegyek alapján történő megítélések, vagy egy-egy problematikusabb műnek az életmű egészéhez mérten aránytalan eltűzése ellen (KASSÁK Lajos, ILLYÉS Gyula, LEENGYEL József), a művészi eszközök gazdagságáról, az intellektuális és pszichológiai eszközök használatáról való lemondás ellen (GODA Gábor) fogalmazódtak.

Életrajzi kérdések közül legtöbbször az ötvenes évek problémái kerülnek elő. Magyarázat kétféle fogalmazódik erre a korszakra: egy naívabb, akkor is őszinte hittelt alkotó típusú, és egy tudatosabbé, amely az önmeggyőzés módszerét alkalmazta az észrevett problémák megmagyarázására. Az etikus tartás a legtöbb vallomásból kiérezhető. A legszebb azonban az, ahogyan BENEDEK Marcell vallott erről, hosszú tanári — tudósi — írói pályáját végig gondolva: „Én egész életemben egyetlen mondatot sem írtam le meggyőződésem ellenére.”

Ilyen háttérrel, ilyen fedezettel van igazi súlya az elkötelezettségnek, az irodalom társadalmi hivatása programjának. A legszenvedélyesebb, érzelmileg leginkább átfűtött realista, szocialista programot VÁCI Mihály fogalmazta meg: „Életünknek vannak új viharai, örvényei, állóvizei és mocsarai is vannak. A társadalom-

ban új viszonyok alakulnak ki, olykor képtelen helyzetekkel, következményekkel. S én ezekről, mint eddig se, továbbra sem szeretnék hallgatni. Továbbra is meg akarom írni mindazt — a családon belüli szemével —, amit az utóbbi két-három évben láttam az országban és sejtek a világban.”

A kötet interjúiban megfogalmazódott ars poétikák nem azonos szemléletet tükröznek. Éppen a sokféle külön egyenrangú egyéniség, a formai és tartalmi igényekben, célokban megnyilvánuló sokarcúság együttes, egyszerre történő felmutatása e könyv érdeme. Az „az irodalomban nincs kizárólagosság”, a „nagyon sok más út van” elvét azok is megfogalmazzák, akiknek írásaira a leszűkítetttség, az egy vonás kizárólagossága jellemző (MÁNDY, ÖRKÉNY). Vagyis — és ez az 50 alkotóműhelyben tett látogatás-sorozat legfőbb tanulsága — az élet visszatükrözésének teljessége nem egy műben, nem egy alkotónál kell, hogy megvalósuljon, hanem az irodalom egészében. Az egyoldalúság, az extenzív totalitás hiánya csak az irodalmi élet egészen kérhető számon: a sokoldalúságnak és a komplexitásnak az irodalomra, a tudományra és a kritikára egyaránt vonatkozó igénye csak így érvényesülhet. Így az egyetemességnek, a teljességnek az igénye, vagy SÁNTA Ferenc szavaival: a „szintézis — korunk legnagyobb parancsa”.

Az interjúk színvonala nem egyenletes. A kötet legjobb részei azok, amelyekben az íróknak és közönségnek leginkább eleve nébe vágó kérdésekről szóltatták meg az interjúalanyt (leginkább ERKI Edit és KATONA Éva interjúi ilyenek), vagy ahol (s itt RÍZ Pál interjúi a példák) a riportter subjektivitása objektíve fontos tényezővé: az írói műhely légkörének s a művek hangulatának kifejezőjévé vált.

WINTERMANTEL ISTVÁN

Szelei László: A Magyar Tudományos Akadémia Levéltára az Akadémiai Könyvtárban. Bp. 1970, 60 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai 58.)

A könyvtári és levéltári gyűjtőkörök találkozása, olykor átfedése, ismert, de lényegében mind ez ideig megoldatlan problémának volt tekinthető. Az ezzel kapcsolatos kérdések még intern viszonylatban is jelentkeztek az Akadémia régi és új levéltári anyagánál. Az előbbi a könyvtár Kézirattárában kapott helyet, az utóbbi őrzésére pedig a könyvtár állományán belül, de bizonyos fokig szervezeten is elkülönít-

tetten az Akadémiai Levéltár kapott megbízást.

A levéltárakkal kapcsolatos kérdések legújabb jogi rendezése (1969. évi 27. sz. törvényerejű rendelet; 30/1969. Korm. sz. rend.) alátámasztja az Akadémiának ezt a sajátos megoldási törekvését, sőt az új levéltári jogszabályok azt a fejlődést jelzik, amely — többek között — az általános levéltárak mellett a szaklevéltárak hálózatának kialakítását, illetve kialakulásuk elősegítését célozza. Kifejezetten is kimondja a vonatkozó jogszabály azt, hogy a levéltári törvény hatálya alá tartoznak a könyvtárak gyűjteményeiben őrzött levéltári anyagok is.

Ilyen körülmények között külön örömmel kell fogadnunk az Akadémiai Levéltár „levéltári kalauz”-át, amely az Akadémia Könyvtárának Kiadványai c. sorozatban jelent meg, s amelynek kitűzött célja, hogy egy nagy gyűjtemény sajátos külön gyűjteményét: az MTA Levéltárát szélesebb körben is ismertté tegye.

Az Akadémiai Levéltár vezetője: Szelei László a szerzője ennek a kalauznak, és jól használja fel az ebben a műfajban alkalmazható tágabb, rugalmasabb lehetőségeket.

Az általános bevezető után az Akadémiai Levéltár megalapításának előzményei, a levéltár megalapítása, feladata és gyűjtőköre, a levéltári anyag tagolódása és tárgya, a levéltári anyag korának meghatározása, a levéltár működése, az anyag feldolgozása és használata, a levéltár hazai és nemzetközi szakmai kapcsolatai, végül a távlati elképzelések, a tájékoztató kiadvány egyes fejezetei. Helyes, hogy a szerző az Utószó-ban ismerteti az Akadémia átszervezésével kialakult helyzetet és hasznosak a kiadvány segédletei, valamint a német és orosz nyelvű rezümék.

Az egyes fejezetek címei tükrözik azt, hogy a tájékoztató kalauzban leíró-ismerető részek mellett a levéltár problematikája és a fejlesztés elképzelései is helyet kapnak. Maga az ismertető rész is összetett: a történeti rész mellett a levéltár kérdéseinek hazai jogi rendezése, a gyűjtemény adottságai, az anyag kezelése, a raktározás és a kutatás módjai és lehetőségei egyaránt tárgyalásra kerülnek. Jó mindezek során látni, hogy mennyire érvényesül a tudatosság az anyag kezelésében és a fejlesztési tervekben.

Amennyire megkönyvítja a „kalauz” műfaja az anyag rugalmas kezelését, annyira ad lehetőséget arra is, hogy bírálni lehessen, ez a bírálat azonban kevésbé magára a kiadványra, mint inkább a levéltár működésére irányulna. Minden precizitásra irányuló törekvés mellett is szívesen

láttunk volna fokozottabb tájékoztatói lehetőséget a fondok teljes felsorolásával kapcsolatban, s nagyobb egységet az anyag kezelését illetően, mind a gyűjtési évkörök, mind a begyűjtés vagy akár az anyag megközelítő nagyságrendi értékelése vonatkozásában.

Csak helyeselni lehet azt a törekvést, hogy a levéltári dolgozók az anyagot azért kutassák, hogy eredményeik közzétételével a források magasabb színvonalú használatát mozdítsák elő. Helyes a mikrofilmzettési törekvés, illetőleg gyakorlat éppen úgy, mint a fényképállomány tervszerű kiépítése. Perspektivikus szemléletre mutat a tudósok hanganyagára vonatkozó archivális gyűjtés terve s evégből az együttműködés a televízióval és a rádióval. A helyes törekvésekre egyébként még számos példát lehetne mondani.

Mindent összevetve pozitívan kell értékelnünk a hasznos levéltári kalauzt, amely a kutató részére is összegezést nyújt az újjászervezett Akadémia 20 éves iratanyagának gyűjtéséről, raktározásáról és hozzáférhetőségéről.

TAKÁCS JÓZSEF

Tanulmányok Tolna megye történetéből. II. Szerkeszti: dr. PUSKÁS Áttila. — Szekszárd 1969. Tolna m. t. Levéltára, 333 l.

Tolna megye levéltára ismét értékes helytörténeti kötettel lépett a nyilvánosság elé. BÁNKUTI Imre a Rákóczi-szabadságharcnak a megye vonatkozásában oly mozgalmas, küzdelmes éveiről ír; Grosz József a tolnai kőszénbányászat történetének egyik fejezetéről számol be; SZILÁGYI Mihály a korai kapitalizmus kereskedelem-történetének táji problémáival foglalkozik. A megye nemrég elhunyt főlevéltárosának, HADNAGY Albertnek LISZT Ferenc szekszárdi kapcsolatairól szóló, nem csak zenetörténeti szempontból érdekes tanulmányát PRAHÁCS Margit szakértő kézzel rendezte sajtó alá. Művelődéstörténeti szempontból érdekes SZAKÁLY Ferenc írása. Szinte teljesen mondható forrásbázis alapján számol be a megye 1526—1566 közötti évtizedeinek történetéről. A gazdasági és társadalmi viszonyokkal kapcsolatban jelentős statisztikai táblázatokat közöl (porták száma 1542—43, lakott helyek telekpusztulása 1561—66, gabona- és borterítés 1558—66, stb.). A mezővárosi kézműves és kereskedő polgársággal kapcsolatos „megoldási hipotézis”-e (a megfogalmazás tiszteltetreméltó tudományos óvatosságról tanúskodik!) művelődéstörténeti szempontból jelentős:

e társadalmi réteg belső feszültségében látja a reformáció melegágyát, gyors győzelmének alapvető okát. (SZTÁRAI Mihály és SZEGEDI KIS István is működött ezen a vidéken). Kutatásai során érdekes adatokat talált az új hit, a különböző felekezetek papjai értelmiségi pályájáról, jelentős könyvtáraikról.

TÓTH ANDRÁS

Lőrincz Gyula: Hensch Árpád élete és munkássága (1847—1913). Gödöllő, 1968. 75 l. 1 t.

Az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtára kiadványainak 19. kötete egy neves magyar mezőgazdasági közgazdász — HENSCH Árpád — élettörténetét, munkásságát ismerteti. Szerző anyagát 10 fő részre osztja, röviden összefoglalja HENSCH Árpád élettörténetét; a mezőgazdasági üzemtan hazai alakulását és fejlődését elemzi HENSCH tevékenységéig; feldolgozza a különböző külföldi irányzatok hatását általában a magyar mezőgazdasági üzemtan fejlődésére és HENSCH Árpád nézeteire. A következőkben megismerteti HENSCH állásfoglalását a szakágazat egyes részkérdéseiről: így a szántóföldek (talajok), rétek és legelők osztályozásáról, a kül- és belterjes gazdálkodásról, a gazdasági ütemterv jelentőségéről és felépítéséről. Az irodalomjegyzék 3 részből áll. Ezek: HENSCH Árpád szakirodalmi munkáinak, személyére és munkásságára vonatkozó műveknek, valamint szerző által feldolgozott irodalomnak a jegyzéke. A feldolgozást orosz, angol, német nyelvű összefoglalás egészíti ki. Az Agrártudományi Egyetem kiadványsorozatában korábban már több kiemelkedő mezőgazdasági kutató, iskolaalapító tanár életmű bibliográfiája jelent meg. A jelenlegi kiadvány e sorozat méltó folytatása és szervesen illeszkedik bele a Könyvtár által jelenleg folytatott üzemtani bibliográfiával kapcsolatos irodalomkutató tevékenységbe. Az agrártörténeti kutatásnak és oktatásnak is hasznos segítséget jelent. A Könyvtár a kiadványt belföldön ingyenesen, külföldön eszerekapcsolatuk keretében terjeszti.

GÁL ANDORNÉ

100 éves a Magyar Állami Földtani Intézet. Szerk. FÜLÖP József és TASNÁDI KUBACKA András. Bp. 1969. Műszaki Könyvkiadó, Franklin ny. 274 l.

A Magyar Állami Földtani Intézet kiadványainak bibliográfiája. 1869—1961-ig. Szerk.

GERGELYFFY Lászlóné. Bp. 1969, Műszaki Könyvkiadó, Franklin ny. 46 l.

A Magyar Állami Földtani Intézet méltóan ünnepelte meg százéves fennállását ezzel a két reprezentatív kiadvánnyal. A tudománytörténet számára nagyon értékes ez a hozzájárulás, mert a magyar földtani kutatások egész történetét áttekinti, a geológus számára pedig a szakmai problémák egész sorának történeti analizisét adja. Az első kiadványban FÜLÖP József tanulmánya végigvezet a Földtani Intézet száz esztendejének történetén és a földtani térképezés történetén, TASNÁDI KUBACSKA András pedig a Földtani Intézet igazgatóinak arcképekkel illusztrált életrajzát és az Intézet ismertetését nyújtja olvasmányos stílusban és pontos adatszeriséggel. BALOGH Kálmán a rétegtani, PANTÓ Gábor a magmás és metaform, KRETZOI Miklós az őslénytani, RÓNAI András pedig a negyedkori és síkvidéki képződmény kutatások történetét ismerteti, míg NOSZKY Jenő az Intézet gyakorlati tevékenységéről értekezik. A könyvtáros számára érdekes a Földtani Intézet Könyvtárának története, KAPLAYNÉ SCHEY Ilona tollából. Végezetül az Intézet laboratóriumainak ismertetését kapja az olvasó. Különösen kiemelendő a tanulmányok közül TASNÁDI-KUBACSKA András biobibliográfiai adatokkal ellátott tanulmánya az intézet igazgatóiról. Remélhető, hogy idővel a szerző talán a Földtani Intézet összes egykori és jelenlegi munkatársainak életrajzi és működési, biobibliográfiai adataiból elkészíti majd ennek a nagyfontosságú és tudománytörténetünkben kiváló helyet elfoglaló intézménynek archontológiáját is. Meg kell emlékezni a kötet tartalmi értéke mellett formai szépségéről, kiállításának reprezentatív jellegéről is, mely mindenképpen méltó a nagymúltú intézményhez. — A kiadványbibliográfia ugyancsak megérdemli az elismerést. A könyvészet szempontjából minden fontos adatot feltárt az összeállító. Pontosan közli a címváltozásokat, a szerkesztő-sőt még a nyomdaváltozásokat is. Az intézet kiadványait feldolgozó könyvtáros számára nagy segítséget nyújt ez az analitikus bibliográfia, mely a kötetek és füzetek rendjében közli a megjelent cikkek és tanulmányok bibliográfiáját. A *Magyar Állami Földtani Intézet Évkönyve* mellett a Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentéseit, a *Geologia Hungarica* köteteit is az Intézet egyéb kiadványait is feltárja tartalmilag. Bár az anyag nem áttekinthetetlenül nagy, hely- és szerzői névmutató készítése a különben igen értékes szak-

bibliográfiát még könnyebben kezelhetővé tette volna. Az angol és orosz nyelvű rövidítés-magyarázat a bibliográfiát külföldiek részére is használhatóvá teszi. A szép kiállítású kiadványjegyzék hihetőség nem fog hiányozni egyetlen geológiai anyagot is gyűjtő könyvtár állományából sem.

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

Szita László: A papírkészítés és a papírgyártás Pécsen, 1764—1860. Pécs 1967. (Dunántúli Tudományos Gyűjtemény, 79. Series historica 46.) 73 [1] l.

Midőn e sorok írója 1957-ben egy kis magyar papírtörténeti bibliográfia összeállításához fogott, annyira kevés szakmunkát talált, hogy végül is meg kellett elégednie azzal, amit innen-onnan, más tudományterületekről össze tudott szedgetni (*A magyar papírtörténeti irodalom bibliográfiája*. — *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1958. Bp. 1959. 287—309. l.). Az azóta eltelt évek alatt azonban teljesen megváltozott a helyzet. BOGDÁN István nagy műve (*A magyarországi papíripar története*. Bp. 1963.) és nagyszámú tanulmánya szilárd és széles alapokat fektetett le a magyar papírtörténeti kutatás számára. Az ő munkásságának ösztönző hatását látjuk SZITA László monográfiájában is.

A pécsi papírmalmot a város kulturális fellendítésében oly nagy szerepet betöltő KLIMÓ György püspök alapította 1764-ben, azzal a céllal, hogy az iskolák, majd pedig az általa tervezett, nem sokkal később létesített nyomda olcsón és könnyen papírhoz jussanak. Bizonyára gondolt arra is az alapító, hogy a helyi és környékbeli egyházi és világi hivataloknak, valamint az uradalmak irodáinak is hasznára fog válni a helyben készülő papír. A malmot megalapításának körülményeiről, a papírkészítés megindulásáról és fejlődéséről elég sok adalékot őriztek meg a helyi levéltárak, valamint az Országos Levéltár.

A már eddig is igen gazdag helytörténeti kutatások felhasználásával, valamint BOGDÁN István szaktanulmányának az ismeretében (*A pécsi papírmalom*. = *Papír- és Nyomdatechnika*. 1955. 70—72. l.) szerzőnk kiváló szakértelemmel és igen széles körű és mélyreható kutatómunkával tárta fel a levéltárak különféle részlegeiben lappangó további adatokat. Számos okirat, tervrajz, térkép és látkép felhasználásával írta meg monográfiáját. A pécsi papírkészítés első korszakát ismertetve, beszámol szerzőnk a papírmalom alapítá-

sáról, építéséről, berendezéséről, a technológia fejlesztéséről, az alapanyagok beszerzéséről, a termelés mennyiségi és minőségi alakulásáról, a papírákról, leír néhány papirosfajtát és bemutatja azok vízjeleit, tájékoztat a papírmalom gazdálkodásáról és közli a papírkészítők életére vonatkozó megállapításait. 1820-ban — gazdasági nehézségek miatt — megszűnik a papírkészítés. Mintegy húsz éves szünet után újra megindul az élet a malomban, az új bérlő fokozatosan gépesíti és gyárrá fejleszté azt. A papírgyártás e második korszakáról is az első fejezetben követett szempontok szerint kapunk tájékoztatást. A harmadik fejezet a gyár esődjéről és 1860-ban bekövetkezett megszűnéséről szól. A gyár termékei sem minőségben, sem árban nem voltak versenyképesek. A fővárostól távol eső vidéki papírmalom egyébként is igen hátrányos helyzetben volt a több tőkével rendelkező, nagyobb magyarországi gyárakkal szemben, nem is beszélve a kiváltságos helyzetet élvező ausztriai gyárakról. Ez idő tájt ez volt a sorsa egyébként mintegy negyven magyarországi papíruzemnek és gyárnak. A bécsi udvarnak elnyomó és a birodalom népeit egymás ellen felhasználó politikája eredményezte különben azt is, hogy a pécsi papírmalom elveszítette a szabadságharc előtti kapcsolatait déli szomszédainkkal. Addig ugyanis Eszékre, Varasdra, Károlyvárosba, sőt Belgrádba is szállítottak papírt Pécsről. 1849 után már nem lehetett felújítani ezeket a kapcsolatokat. Mindkét korszakot illetően különös gondot fordít szerzőnk arra is, hogy behatóan ismertesse a papírkészítő és papírgyártó mesterek és munkások életét. Tanulmányához 16 vízjel ábráját is közli.

SZITA monográfiáját tanulmányozva, további feladatok körvonalai rajzolódhatnak ki előttünk. Szükséges volna többféle, lehetőleg datált vagy datálható pécsi papírt megvizsgálni, leírni, bemutatva azok vízjeleit, esetleg egy kis albumban, mert egyéb kutatások dokumentációs problémáiban akkor tud igazán komoly segítséget nyújtani a papírtörténet, ha minél több pontosan datálható vízjelet és egyéb szempontokra is kiterjedő, szakzerű papírléírást tud közzétenni. A szerző a pécsin kívül még más baranyai papírmalmok történetével is foglalkozott (*Pécsi és baranyai papírkészítők a XVIII. és XIX. században.* = *Művelődési Tájékoztató.* Baranya Megye Tanácsa VB Művelődési Osztálya kiadványa. 1966. februári szám 96—99. l.; *A hirdő papírmalom.* = *Papíripar.* 1967. 68—73. l.), egyéb ipartörténeti szakmunkáin kívül. Örülnénk, ha további kutatásai nyomán

újabb papírtörténeti monográfiákat is láthatnánk tőle. Jó volna, ha a többi hazai papírmalomról és papírgyárról is írna valaki egy-egy monográfiát. Igen szükséges volna még az is, hogy a szomszédos országokban folyó papírtörténeti kutatások eredményeiről is rendszeres tájékoztatást kapjanak a magyarországi bibliográfusok és a különböző történeti tudománysszakok művelői. Kívánatos volna emellett, hogy kölcsönösen gyümölcsöző tudományos kapcsolatok alakuljanak ki közöttünk és szomszédaink között ezen a téren. Ebből a szempontból is helyes, hogy szerzőnk idegen nyelvű kivonatot is csatolt tanulmányához és annak szövegében a pécsi papír jogosláv vonatkozásait is megemlítette.

FAZAKAS JÓZSEF

Blake, N. F.: Caxton and his world. (London 1969) Andre Deutsch, 256 l. 8 tábla.

Az angol könyvnyomtatás történetének két feltűnő különlegessége a késői kezdet — 1476-ban létesült az első angol nyomda, tehát a miénkhez, a HESS András féléhez képest is három évet később — és az a körülmény, hogy a sokat emlegetett első nyomdaalapító, William CAXTON, nem volt sem feltaláló, mint az első német nyomdászok, sem humanista könyvkedvelő és művész, mint a svájciak vagy az olaszok. Az óriási Caxton-irodalom, amelyből BLAKE műve végén gazdag válogatást közölt — mindaz, amit az első angol nyomdászokról eddig írtak, szerzőnk bebizonyította, revízióra szorul. A revízió kívánta adat-átértékelés a könyvet két elemi részre osztja: az első, a rövidebb, CAXTON életrajzához feltárt tömördek anyag új szempontú átvizsgálása, a második, a terjedelmesebb, magának annak új felmérése, amit az angolok a CAXTON-i életműnek ismertek. Ennek a második résznek fő fejezetei CAXTON-t mint kiadót, mint fordítót, mint nyelvújítót és stílisztát vetik gondos történelmi boncolás alá.

Az eredmény valóságos bálványöntés benyomását kelti. Blake módszere nem az adatok egybevetésén, új adatok feltárásán, vagy ismerteknek új szempontú érvényesítésén nyugszik. Hanem fő eszköze a meglévő ismeretek egybevetése a korrall és a környezettel. A nyomdászattörténet lényegében műszaki elemek felbukkanását, fejlődését, tudatos vagy öntudatlan továbbfejlesztését kimutató általános eljárásával szemben BLAKE (valahogyan a mi FITZ Józsefünk HESS Andrásról írt könyvéhez hasonlóan) a kor társadalmi viszonyaiból:

a gazdasági és kereskedelmi élet szokásai-
ból, a könyvek vásárlóinak olvasási igé-
nyéből és szokásaiból indul ki, és ezekkel
az életrajz ismert tényeit összevetve ki-
mutatja, hogy CAXTON elsősorban és
mindenfelett kereskedő, gyakorlati, élel-
mes, nagyszerű kalmár, Angliának éppen
kalmárosodó korszakában legigazibb gyer-
meke. Mindig azzal kereskedik, amivel
érdemes: azzal kezdi — s igazi tanult
mestersége is erre teszi hivatottá —, hogy
rövidárut, textilfeléket ad és vesz Anglia
és az „alsó államok”, a mai Hollandia
és Belgium között, ezzel vagyont, a vagyon-
nal politikai állást és rangot is szerez
— aminek a további következménye
(itt részletesen utal CAXTON az angol és
a burgund uralkodói családok viszályaira,
az egymást váltó pártok és trónváltások
eredményeire) megbecsülés vagy néha
kivételesen üldözés.

A könyvpariban és a könyvkereskedele-
mben is CAXTON vállalkozó, nem igazi
nyomdász. Kölnben megtanulja a mester-
séget és alaposan tanulja, de csak azért,
hogy majd saját előbb Bruges-i, majd
Westminster-i nyomdáját irányítani, ve-
zetni tudja. A kereskedő szempontjai
vezetik kiadványainak megválasztásában
is: a trójai háború regénye az első könyve,
s még egy sor olyan követi, amelyek nyil-
vánvalóan az udvar s az udvarral kap-
csolatban állók érdeklődését keresik. Csak
utánuk következnek a sokat emlegetett
CHAUCER-kiadások. A vevők ízlése felé
kacsint először: az akkor tekintélyes
burgundi udvar stílusát szerették London-
ban (Merész Károly felesége angol király-
lány), a kor legszebb kódexei a burgundi
kéziratok. CAXTON már rövidárus korában
szállít díszes kódexeket, később saját
boltjában kéziratokat és nyomtatott köny-
veket egyaránt árusít.

Könyveinek szövegét korántsem gon-
dozza olyan lelkesen, mint állították. És
BLAKE részletesen kimutatja, mennyire
eltúlozta az irodalom nyelv- és stílus-
reformer szerepét is. Mint fordítót is csak
a szöveghez való hűség, nem valami egyéni
ízlés vagy tudatos törekvés jellemzik.
Kora teljesítményeit, szokásait, igényeit
sehol sem lépi túl.

Érdemétől más nem marad, mint az,
hogy nyomdája állandó maradt, 60 évig
állt fenn utóda és munkatársa, WYNKYN
vezetése alatt. És az, hogy az angol iro-
dalom első modern klasszikusainak, első-
sorban éppen CHAUCERnek megismertetésé-
hez és megkedveltetéséhez hozzájárult.

D. B.

Handbuch der Publizistik. Herausg. von
Emil DOVIFAT. Bd. I. Allgemeine Publizistik
von Emil Dovifat. Berlin 1968. De Gruyter,
XI, 333 l.

Ebben a folyóiratban, amikor *Dovifat-*
nak, a német sajtótudományi iskola egyik
legelső és legtartósabban ható vezető egyé-
niségének haláláról megemlékeztünk, je-
leztük, hogy nagy művét, a publicisztikai
kézikönyvet még be tudta fejezni, s ezzel
lezárt életművet hagyott maga után.

A más három kötetre terjed, s mind-
három elhagyta már a sajtót. Arra, hogy
mégis külön és soron kívül ismertessük az
első részt, nem csak az ad okot és alkal-
mat, hogy eddig csak ez érkezett el hoz-
zánk. Hanem főleg az, hogy ezt a kötetet
maga az alig két éve halott mester írta,
míg a hátralevők több kitérő német szak-
ember közös műveként jelennek meg, —
meg még az, hogy az első tartalmazza a
publicisztika elméletét és rendszerét, az
általános és elvi tudnivalókat, beleértve
az egész terület felosztását (*Allgemeine
Publizistik*), míg a másik két kötet (*Prak-
tische Publizistik*) már a részleteknek, az
egyres módok és eszközök, „mediák” egyen-
kinti tárgyalásának lesz szentelve.

Mint mondtuk, életművet zár le ez a
nagy kézikönyv és mindenekelőtt ebből a
szemszögből kíván egységes méltatást.

DOVIFAT életművét talán a kiinduló és
a végső állomás jellemzi legjobban. A sok
ízből rosszalóan megítélt, de a német
tudományosság elméleti tisztánlátásra és
világos rendszerezésre való készségét ezen
a téren is végső fokon értékesen jellemző
sajtókutatást Dovifat hozta közelebb az
amerikai praktikus sajtóvizsgálathoz. A
németben a történelem és az elméleti tár-
sadalomtudomány (BÜCHER, MAX WEBER)
volt a kiindulópont, az amerikaiban a sajtó
színvonalának emelése az újságírás magas-
szintű tanítása kapcsán. DOVIFAT jellem-
zően az amerikai felfogás felé közeledett,
és első nagy könyve is az amerikai újság-
írásról szól — amelyet persze éppen azért
tudott máig is érvényes kritikával bemu-
tatni, mert a német elméletalkotás és szí-
gorú analízis mércéit alkalmazta rá. A
Handbuch der Publizistik is, mindjárt leg-
elején, azoknak ajánlja fejtegetéseit, akik-
nek számára a közéleti munka lelkiismereti
kérdés és alig hatsoros előszavában is
hangsúlyozza, hogy a munkát a gyakorlat
oldaláról nézi, az elméleti általánosítások-
kal is a gyakorlatot óhajta szolgálni, min-
den absztrakt teoretizálást kerülni szán-
dekozik.

Maga a kiindulópont is ezt húzza alá:
1964 — úgymond — az az időpont, amikor
megszületett a világméretű publicitás: a

hírközvetítő mesterséges építetek megteremtették a technikai eszközt a teljesen szinkronban tartható nyilvánosságnak, elvben a világ minden részén mindenki mindenről azonnal értesülhet. Ez, és nem valami elvont rendszerezési igény teszi szükségessé előbb az információ — rossz szóval, de helyes értelemmel „tömegközlés” — módjainak és céljainak, majd az azokat szolgáló „médiák”-nak a felmérését. Talán egy lépéssel DOVIFATON is túlmenve nem árt, ha aláhúzzuk, hogy efelé az 1964-ben megvalósult teljes egyidejűség felé éppen háromszáz éve, az első rendszeresen megjelenő újság elindítása óta tendál az emberiség. Egy közös, minden ember számára hozzáférhető, egyetemes tartalmú információs színvonal felé — amelynek érdekében bízta magát az ember, ugyancsak körülbelül a XVII. századtól kezdve, a közvetlen közlés és tudomásulvétel helyett vagy mellettt közvetítő eszközökre (megint csak egy magyarul rosszul hangzó szóval „csatornákra”), amelyek paradox módon végső fokon arra vannak hivatva, hogy a megértést, vagy helyesebben az *együttértést*, bár áttételes módon, de megbízhatóbbá és rendszeresebbé tegyék, mint a szóbeliség közvetlen érintkezése tehetette. Az 1600 körüli első fordulópontot nem árt hangsúlyozni azért sem, mert HAGEMANN professzor elméleti tézisei és most DOVIFAT szisztematikája végleg kiterjeszti az egykori (DOVIFATnak is kiindulási pontul szolgáló) „sajtótudomány” fogalmát és területét horizontálisan (a közlési formák és módok teljes befoglalásával) és vertikálisan (a „sajtótörténet” „publicisztika-történeté” való kiterjesztésével időben az ókortól, sőt őskortól egészen a máig) egy minőségileg új ismeret-konglomerátummá. Konglomerátummá, amely mindig magában hordja a határok átlomosódásának, a problémák és módszerek áttekinthetlenségének veszélyét.

Valószínűleg éppen ennek a veszélynek a tudata az, ami kézikönyvünket elsőként a fogalmak tiszta és pontos meghatározására készíti. És a meghatározó szempontokat a közlésmódok összességére vonatkoztatva is a sajtó funkcióinak Németországban több évtizede hagyományos jegyeire: a publicitásra és az aktualitásra alapítja. A publicitás tárgyalásánál pedig annak mindhárom oldala: a mód (publice), a tartalom (publica) és a célbavett közönség (publicum) megvilágítást nyer. Nagy teret szentel DOVIFAT már ebben az első fejezetben az irányzatosságna, a szemléletességnek, de főleg a publicista személységének. Fejtegetéseit mindenhol történelmi és gyakorlati tényekkel támasztja alá

s így a sajtóval, meg általában a közlésmódok kutatásával foglalkozók számára egy példátlanul gazdag „sylvá rerum”-ot teremt. A hallatlan széles körből és igen nagy számú előmunkálatokból merített adatgazdagság a következő fejezeteknek is mindvégig fő erőssége marad.

Továbbmenve most már a publicisztika egyes fajtáival — még nem a műfajokkal és formákkal, hanem célok és feladatok szerint rendezett kazuisztikájával — ismertet meg. Itt tárgyalja többek közt az agitáció és a propaganda egymástól eltérő mibenlétét és igényeit, itt veszi a legújabb történelemből is bőven merítve szemügyre többek közt az illegális publicisztika tényeit és módszereit, valamint az elburkolt, sorok közé rejtett formákban folyó újságírást, azt, amelyet nálunk az 1848 utáni abszolutizmus idején „konjekturális” újságírásnak neveztek. Az illegális publicisztika példái közt egyik első helyen idézi DOVIFAT KOSSUTH Lajos kéziratoss újságjainak példáját.

A publicisztikai folyamat útjai c. harmadik fejezet a célbavett egyes életkorok és rétegek számára szóló publicisztika kérdéseit taglalja. De itt tárgyalja a hírszolgálat és hírpolitika, meg a szórakoztatás publicisztikai értékének jelentőségét is.

Egy külön fejezet, a negyedik, szól a publicisztika „tömegvezető” szerepéről („Massenführung”). Talán ez az egyik legproblematisabb része a kitűnő könyvnek: maga az éles különbségtétel tömeg és egyedekből álló közönség közt is már csak egy fenntartással fogadható értéktétele foglal magába. A tömeg a Le Bon-féle leegyszerűsített megfogalmazásban jelenik meg (ezt a forrást idézi is). Jellemzően kiütöközik ebből a fejezetből a boszorkányperek hosszas — és végeredményben a publicisztika tárgykörébe csak nagyon közvetve kapcsolható — tárgyalása. (NB. DOVIFAT 1486-tól eredezteti a „Massenwahn”-nak ezt a megnyilatkozását — mi úgy tudjuk, hogy a magyar királyok már a XII. században próbálták enyhíteni a boszorkányhajszát.) Nehéz követni kézikönyvünket ott, ahol a tömegmegmozdulások, kollektív terrorselekmények tényét publicisztikai tényként írja le. Hiszen ily módon minden nyilvánosan lezajló cselekményt a publicisztika körébe kellene utalni. És nem tudjuk osztani a gyűlölet ellenállhatatlan mozgósító erejéről való fogását sem („Haß, das stärkste Motor der Massenführung”), különösen, ha lényegében eltérő politikai rendszereket állít közös mértékkel a gyűlölet felfokozásának bűnbakjával.

A legszebb cáfolata itt a könyv saját gondolatmenetének az, amit a csak német

szóval kifejezhető „Greuelpropaganda”-ról ír. Az I. világháborúban a német vere-ség egyik főoka szerinte a szembenálló hatalmak híresztelése volt a német katonák kegyetlenkedéséről. Ezt a gyűlölet-keltést bebonyolítottan rémhírekről a német fasiszták utólag mintha igazolni akar-ták volna: a gyűlöletkeltést uszítással fokoz-ták, sőt olyan tettekkel vitték az abszurdumig, amelyek végül szükségszerűen ön-magukra ütöttek vissza. DOVIFAT a hatások és hatóerők összműködése mögött tudatos és szinte szükségszerű publicisztikai mód-szert keres, noha kitűnik, hogy itt csak *egy fajta* publicisztikáról van szó, amelyet más helyen éppen ő ítél el legélesebben. De az a tanulság, hogy az információ durva manipulálása a manipulálóra is visszautthat — elfogadhatóan kínálkozik DOVIFAT példáiból. Mint a könyvben több helyen, a példák sora itt is erősebb a szio-róru elméleti vonalvezetésnél.

Az ötödik fejezet *Freiheit und Bindung in der Publizistik* cím alatt a sajtókutatás ósregi kérdését taglalja és illusztrálja, is-mét a politikai rendszerekre vezetve vissza a sajtószabadság kisebb vagy nagyobb korlátozását, de van szava a szabadság megnyirbálásának burkolt, gazdasági erők mögé rejtőző jelentkezéséről is.

Nagy érdeklődés illeti meg végül a mű zárófejezetét is, amely most már a publi-cisztikai műfajok és módszerek, a külön-féle „mediák” rendszerezését végzi el. Az eddig követett történeti sorrend helyett, tehát a szó, könyv, újság, film, rádió, TV történeti felbukkanásának egymásután-ja helyett DOVIFATnál eléggé meglepően egy sztatikus (funkcionális?) felosztás lép előtérbe: az egyszerűtől a bonyolult, a közvetlentől a közvetett felé haladva osz-tályoz. Így az első publicisztikai aktus valóban aktus, maga a tett — GOETHE *Faust*-ja is így fordítja az „igét”! — Háború, terror, egyéni erőszak — vagy játék, dal, előadás, tehát maga a színház is: mind tett, mégpedig nyilvánosságra törekvő, nyilvánosságot vonzó cselekmény. Utána második helyen áll a szó; a német „publicisztika”-ban már három évtizede polgárjogot nyert retorika mellett váratlanul mindjárt a hanglemes, a hang-szalag, sőt a rádió is. Csak ezután követ-keznek a „jelek és képek”, — egészen a filmig és a televízióig. És csak a sor végén (vagy tetején?) állnak a legközvetettebb, viszont máig is leghatásosabb műfajok: plakát, röplap, könyv, újság.

A publicisztika tehát elsősorban tett, hatás-eszköz, hatalmi eszköz. Nem szán-dékunk ezt az alapállást vita tárgyává

tenni, hiszen DOVIFAT álláspontját csak hasonló méretű művel lehetne másfelé súlypontosítani. És nem lehet célunk az erő-sen politikailag orientált könyv beható politikai kritikája sem. De szóva kell ten-nünk, hogy ebben a munkában is megnyi-latkozik, sőt, talán élesebben nyilatkozik, mint más sajtó-kézikönyvekben (már csak az anyag szinte utolérhetetlenül impozáns méretei miatt is) a kutatásoknak még egyre tartó országok szerinti elszigeteltsége. DOVI-FAT egyre német viszonyokra tér vissza, német szemszögből látja a közösen, sok más ország sajtójában is megnyilvánuló tényeket, annak ellenére, hogy sok helyen kölesönöz példát más országok és népek sajtójából, mint láttuk, a magyarból is. A könyv terjedelmes és alapos bibliográ-fiája túlnyomóan német címeket tartalmaz. Hiányzik belőle például az, igaz, már majd negyven éves, mégis sokáig egyedülálló WEIL-féle egyetemes sajtótörténet, hiány-zik CLAUSSE nagy könyve (*Les nouvelles*) és hiányzik a nemrég megjelent GAETA-féle *Storia del giornalismo*. És különösen árt a megítélésnek is a kelet-európai eredeti források gyér használata. A szovjet sajtó-ról 30—40 éves, a mai helyzetet már nem csak elfogultság, de magától értetődő elavultság miatt is helytelenül feltáráo köny-veket idéz (JUST 1931, OMELCSENKO 1939 stb.). Innen származik például az a szinte érthetetlen félreértés, hogy a „politbüro” szó legalább három helyen (14., 66., 236. l.) mint valami legfőbb propaganda és sajtó-szerv neve kerül említésre. Holott német lexikonok (HERDER 1956, MEYER 1963) is pontosan tudják, milyen szerepet tölt be a politikai bizottság a kommunista pártok életében. (MEYER: „in kommunistischen und Arbeiterparteien kollektives Führungsorgan zur politischen Leitung der Arbeit des Zentralkomitees zwischen den Plenartagungen, vom Zentralkomitee gewählt und ihm rechenschaftspflichtig.”) És nem ez az egyetlen félreértés ezen a téren.

Mint az I. világháború óta lendületet vett német sajtótudomány logikus utód-jának, a publicisztikai tudománynak ne-vezett új diszciplína eredményeinek első teljes összefoglalása, DOVIFAT műve mégis tartós értéket képvisel. Csak egy valóban az egész nemzetközi kutatás eddigi ered-ményeit összefoglaló kézikönyv, meg a világ egészére kiterjedő sajtótörténet meg-jelenése foglalhatná el valamikor mara-dandóan a helyét.

Mc Lean, Ruari: Magazine design. London 1969, Oxford University Press, 354 l. illusztr.

A szerző — több előkelő angol vállalat képszerkesztője és tanácsadója, akinek a XIX. századi könyvillusztráció történetéről szóló művét a Magyar Könyvszemle a maga idejében már ismertette — voltaképpen nem tudományos célt tűzött maga elé. Mint szerényen maga utal rá, csak képeskönyvet akart adni, mintákat mutatni és azokat elemezni. A tekintélyes méretű könyv túlnyomóan képekből álló oldalai valóban meggyőzően mutatják be az illusztrált folyóiratok külső kiállításának, művészi—nyomdai tervezésének és illusztrálásának lehetőségeit, grafikai eszközeit, hatásfokozó tényezőit. A könyv- és folyóiratgrafika művelői számára értékes tanulságokat nyújt ez a 300 oldalas (ennyi a kép, csak mintegy 50 oldal a szöveg és a mutató), mintegy 150 nyugat-európai és amerikai képes folyóiratból — az általános angolszász terminust használva „magazინból” — vett szemléltető anyag. Minden példa a legutolsó 10 évből van véve, azokból az évekből, amelyek alatt az egymással versenyző számtalan magazin a legállandóbban törekedett a külső kiállítás vonzó erejének fokozására.

A könyv jellegzetességét adó gazdag képgyűjtemény tehát nem a történeti feldolgozásra, hanem a dolog művészi-grafikai-műszaki oldalára helyezi a hangsúlyt. Fejezeteinek már a pusztá címe, az anyag elemi elrendezése is meglepő, ha nem értjük meg a szerző gyakorlati szempontjait. Az első közel száz oldal a címlap megtervezésének, a már önmagában figyelmet keltő címképnek, a borítólap grafikai elrendezésének van szentelve — amelyet természetesen a tervező mindig a nálunk csak idegen szóval kifejezhető „blickfang” szükségességének rendel alá —, a második az egy-egy szám tartalomjegyzékének szentelt belső oldal megtervezésének változatait érzékelteti. A kötet kiemelkedő része a színes kép szerepét és lehetőségeit megjelenítő mintegy 20 oldalnyi színes illusztráció. Nem hiányzik persze a képek és az anyag folyóiraton belüli elrendezésének, az egyes számok tördelésének, kép és szöveg megfelelő összhangjának szemléletes bemutatása és elemzése sem. Ezek az egyes képekhez fűzött oldalról-oldalra az illusztrációkat magyarázó megjegyzések, a tervező grafikus-művészek stílusára, mesterségbeli sajátosságaira, azok összefüggéseire rámutatva fogják ezt a gyakorlati kézikönyvet a kutatómunka számára is forrásá avatni.

A sok példa közt — amelyek néha oldalakon keresztül ugyanannak a lapnak a hasábjairól vannak véve — kiemelt helyet kap a legelterjedtebb és a legművészebben illusztrált két amerikai folyóirat: a *Reader's Digest* egyfelől, a *National Geographic Magazine* másfelől.

A műszaki útmutatások — betűtípusok, reprodukciós technika alkalmazása stb. — az oldalképek ábráitól egészen a korrektúra-jelekig zárják le ezt a változatos könyvet, amely talán maga is lezár valamit: éppen a benne szemrevett magazinkultúra fénykorát. Az egyik legrégibb amerikai magazin, a *Saturday Evening Post* minapi eltűnése olvasók és hirdetőhíján talán már ezt az időt jelzi: valamilyen másfajta szórakoztató szemléltetés „hatalomátvételét” — vagy a televízióét, vagy (s ez a valószínűbb) egy még jobban egyszerűsített, mechanizált, művészi kifejezési lehetőségeit még csak most kereső sokszorosítási módszerét. DA.

Bischoff, Ulrich: Die Informationslawine. Wie ist die Nachrichtenfülle zu bewältigen? Düsseldorf — Wien, 1967. Econ-Verlag, 323 l.

A szerző meglehetősen félelmetes képet rajzol arról, hogy modern társadalmunkban az információ-áradat milyen rohamos tempóban növekszik. Az ilyenféle elrémítő kép szemlélése kedvéért persze nem kell BISCHOFF könyvét olvasnunk éppen, hiszen az információk mennyiségi növekedésének témája korunk egy sokat hangoztatott, hogy ne mondjuk, banális témája lett. Bischoff könyve pusztán az alcímben kifejtett, sokat ígérő megjegyzés miatt érdekes számunkra: az alcímben, jóllehet kérdés formájában, ugyanis az áll, hogy a kötetben ötletet kapunk arra vonatkozóan: miként lehet az információ-lavina felett úrrá lennünk?

A kötet kilenc fejezete közül természetesen csak néhány foglalkozik ezzel az utóbbi témával. Az első fejezetek a társadalomban mozgásban lévő információ-áramlás és -tárolás jelenlegi állapotát vetítik elénk, képet adván a specialisták társadalmi információs szerepéről, az államigazgatási információs-rendszerekről, a számológépekről, a gondolkodó gépekről, a dokumentáció jelenlegi állapotáról és hiányosságairól, a kereskedelmi és műszaki információs és dokumentációs helyek jelenleg fennálló helyzetéről.

Az információ-áradat feletti uralást nyitjátá a társadalom „kibernetizálásában” látja. E „kibernetizálási” folyamat elő-

jelei természetesen már megvannak társadalmunkban. Nyilvánvaló például, hogy az információ-tárolás hatalmas és gépesített centrumai már a csírájukban, egy-két nemzetközi vagy nemzeti információs központ formájában napjainkban is előtűnik állnak. Így például az Egyesült Államokban a *National Standard Reference System* kidolgozta a nagy információs-központok és dokumentációs-intézetek hálózatba való összefogásának irányelveit, mely hálózatba immár több mint 25 ilyen intézmény tömörül. Angliában az *ASLIB* tekinthető ilyen, majdan bizonyára mammutintézménnyé fejlődő központi információs centrumnak. Hollandiában ehhez hasonló szerv a *NIDER*, amely több speciális információs központot kapcsol egybe szervezetileg. A *FID* (Fédération Internationale de Documentation) is nyilván e helyen említendő. Hosszú oldalakat szán a szerző a szovjet *VINITI* információs-központ jellegének részletezésére és tevékenysége, valamint szervezete bemutatására. Kitér ezen kívül a két német állam hasonló intézményeire, részletesebben említve ezek közül az *Institut für Dokumentation*-t, a nyugat-német *Max-Planck-Gesellschaft Frankfurt am Main*-ban székelő intézményét. — Az információs helyek ilyen központi szerveződési folyamatát elemezve *BISCHOFF* nemcsak az állami és nemzetközi dokumentációs-központokat hozza szóba, hanem utal arra, hogy a politikai érdekességű információk anyagában való eligazodás egyre nehezedvén, az ilyen eligazodást immár csak inkább információs-központok és megfelelő számítógép, ill. adatfeldolgozó-géppark segítségével lehet megvalósítani. Megemlíti a *Der Spiegel* című magazin politikai-információs irodáját, az 1963 óta működő *Leitstelle für politische Dokumentation* nevű intézményt stb. *BISCHOFF* ezután a bűnüldözésben alkalmazott és igénybevert információs anyagok köré épülő intézményekről, titkos nyilvántartásokról beszél, majd áttér a közoktatásban, ill. általában az oktatói cézzal felállított információs centrumokra és adat-visszakereső szervekre. A felsorolás végén a szabadalom-tárakról és a nemzetközi szabadalom-nyilvántartásokról tesz említést.

A fenti intézményeket és szerveket olyan kezdeményezésnek tartja, melyek szaporításával, gépparkjuk növelésével hatékonyan hozzá lehet járulni, társadalmi összefogás útján, az információ-áradat feltartóztatásához.

Ki kezdje el azonban a számítógépparknak ilyen, információtárolási cézzal való növelését? Ki vállalja a költségeket?

Ki kezdeményezze újabb nemzeti vagy nemzetközi információs központok felállítását? — teszi fel *BISCHOFF* a kérdéseket könyve 8. fejezetében. Talán a számítógép-előállító vállalatoknak vagy a nagy nemzetközi szervezeteknek, talán az államnak, netán az egyetemeknek kell kezdeményezőkként fellépniök? Vagy esetleg kisebb hatáskörű közösségek, mondjuk bizonyos társulások vagy társaságok lehetnének a kezdeményezők? Akárki ragadja is majd kezébe a kezdeményezést, az tény, hogy modern társadalmunk jellemzősekor a halálzási arányszám, az elveszületések száma, az analfabétizmus alakulása stb. mellett nélkülözhetetlen mutatószámként kell tekintenünk a jövőben az informált-ság szintjét is.

E részben utópisztikus, vagy legalábbis jövőbe mutató megjegyzések után *BISCHOFF* felteszi a kérdést, hogy a társadalom „kibernetizálásának” vajon milyen társadalmi következményei lesznek. Egy ilyen várható következmény lesz például az, hogy a számítógépek számos írászalt tesznek majd feleslegessé, tehát az adminisztratív feladatokra igénybe vett emberi munkaerőt részben más területek felé fogják irányítani. Szól a szakszervezetek várható kibernetika rangja várhatóan megnövekszik, szerepköre beláthatatlan mértékben kiterjed.

BISCHOFF „pán-kibernetikus” elképzeléseivel ellentétben mi, a magunk részéről, az információ-halmozódással szembeni küzdelemnek más vagy legalábbis más útjait is látjuk.

Vegyünk csak egy egyszerű példát: hány helyen olvashatunk az információ-áradat társadalmi következményeiről, veszélyeiről; az *UNESCO Bulletin*-ben, a *Magyar Pszichológiai Szemlé*-ben, *BISCHOFF* szóban forgó könyvében, de időnként jelen folyóiratunk hasábjain is. De példaképpen találhatnánk számos egyéb témát, amelyekről még sokkalta többször és több helyen esik szó, folyóiratban, napilapban, rádióban, tévében, a társalgások beszédanyagában stb. Úgy tűnik tehát, hogy a dolog veszélyességét nem kell olyan riasztónak látnunk, mint *BISCHOFF* sugallja: az információ-halmozódás nem olyan veszélyes ránk nézve, mint a redundancia-halmozódás, tehát azoknak a kommunikációknak a halmozódása, melyek információ-értékkel (vagy más kifejezéssel élve: negatív entropia értékkel) nem bírnak számunkra, hiszen már korábban tudomást vettünk róluk. A meg-

annyi értéktelen hír, sajtó-megemlékezés feldolgozása lassan-lassan olyan tömeges méretekben jelentkezhet egy-egy készülő szakbibliográfia vagy írói bibliográfia anyagában, hogy esetleg e sok felesleges adat negyedére, sőt tizedére csökkenti az adott bibliográfia használhatóságát.

Nézetünk szerint tehát az információk gépi feldolgozása mellett, az információ-áradaton úgy is úrrá lehetünk, ha megpróbáljuk kiszűrni az információ-áradatból a duplán, triplán stb. jelentkező információkat, ha az információáradatnak eme szennyeződését valamilyen módszerrel tisztítani próbáljuk.

Első lépésként talán egy szociolingvisztikai munka segítene, amely kimutatná, hogy az információknak redundanciákká való átalakítása mely fórumokon folyik legintenzívebben. A reklám, a sajtó, de részben bizonyos könyvtípusok is sokszor jelentékenyen részt vesznek a redundancia-termelésben.

A redundancia-áradattal szembeni ellenállás tehát szerintünk legalább olyan fontos teendő az információk tengerében való eligazodás során, mint az információfeldolgozás gépesítése és a folyamat „kibernetalása”. A redundancia problematikája sok jelentés-definiálási energiát, meditációt igényel. Továbbá bizonyos értékelő-válogató megközelítésnek kell a mechanikus adat-gyűjtő, adattároló és adat-feldolgozó nézőpont helyébe lépnie. Ez az értékelő megközelítés eredményezheti azt, hogy egy ún. „Zentralblatt”-ot majd megfelelő megbecsüléssel vesszünk kézbe, hogy ezek anyagából kiállítást szervezünk és hogy az olvasótermi vagy munkahelyi segédkönyvtárak könyvanyagának időnkénti áttekintését nem holmi harmadrendű selejtező munkának, hanem a könyvtár vagy dokumentációs központ egyik lehető legrangosabb teendőjének fogjuk fel.

BÜKY BÉLA

Heinrich Roloff: Lehrbuch der Sachkatalogisierung. 3., völlig veränderte Aufl. Leipzig, 1968, VEB Bibliographisches Inst. XX, 196 1.

A művet szerzője elsősorban tankönyvnek szánta a könyvtárosképzés, illetve ezen részben túlmenően a szakmai továbbképzés számára. Feladatának azzal kívánt eleget tenni, hogy a tárgyi katalogizálás valamennyi fontosabb elméleti és gyakorlati kérdésével foglalkozik. A könyv második kiadásának megjelenése (1954) óta eltelt 13 év (ROLOFF az előszót 1966 májusában írta) sok új ismerettel gazda-

gította a könyvtári munkának ezt az ágát, így érthető, hogy az új kiadásban lényeges változtatásokat találunk. Bővült az ún. hierarchikus rendszerekről (pl. az ETO-ról) és az osztályozás elméleti problémáiról szóló rész, teljesen új a koordinációs rendszerekről, a kieli Világgazdasági Intézet könyvtárának katalógusáról, a drezdai szakkatalógusról és a legmodernebb gépi és elektronikus technika alkalmazási lehetőségeiről szóló fejezet. A korábbinál lényegesen gazdagabb a hivatkozott szakirodalom: az irodalomjegyzékben felsorolt művek száma 101-ről 179-re szaporodott. Mivel az új ismeretek számára a terjedelem jelentősebb növelése nélkül kellett helyet biztosítani, a szerző elhagyott mindent, ami nem tartozik szorosan a témához, a raktári felállítás rendjével foglalkozó tizenhat lapból mindössze néhány sor maradt meg, és a helyrajzi katalógusokat tárgyaló fejezet szintén hiányzik az új kiadásból. Könyvtárak problémáival kíván foglalkozni, a külföldi viszonyokat csak annyiban érinti, amennyiben ezek német szempontból fontosak. Ennek a — szerencsére nem mindig szigorúan betartott — korlátozásnak káros következményei érezhetők, hiszen ma már semmilyen területen nem képzelhető el eredményes tevékenység nemzetközi tapasztalatok széleskörű tanulmányozása és hasznosítása nélkül (H. MOCK egyébként már a második kiadásról írott recenziójában — ZfB. 1955/137. p. — rámutatott, hogy a vizsgálódást nem lett volna szabad a német viszonyokra korlátozni). A magyar szakemberek számára sem lesz érdektelen figyelemmel kísérni, milyen kérdésekkel foglalkozik a kiadvány, milyen a felépítése, szemlélete, hiszen hasonló tankönyv- vagy kézikönyv-jellegű szakmunka nálunk még nem készült.

Az első fejezet a tárgyi katalógusok kialakulásának és történeti fejlődésének főbb állomásait mutatja be (1–8. p.), de kissé kiegyensúlyozatlan: hol túl szűkszavú, hol túlzottan bőbeszédű. A tárgyi katalogizálás XVIII–XIX. századi történetéről szólva különleges szerepet tulajdonít az ún. „göttingeni szisztémá”-nak, mivel az szerinte a tárgyi katalogizálás jelentős problémáit oldotta meg, a fejlődés útjában álló akadályokat sikerrel hárította el, és ezzel a régi és az új könyvtári gyakorlatot éles határral választotta el egymástól. Joggal kelti fel kíváncsiságunkat, vajon melyek voltak ezek a jelentős változások, milyen problémákat oldott meg J. D. REUSS a göttingeni könyvtárban? ROLOFF szerint (3. p.) a szisztematikusan katalógusnak modern funkciói ellátásához feltétlenül szüksége volt arra, hogy 1. a raktárban

és a tárgyi katalógusban a könyvek sorrendje tökéletesen azonos legyen, továbbá, hogy 2. az egyes kötetek megfelelő raktári jelzettel legyenek ellátva, és végül, hogy 3. az új szerzeményeket hiánytalanul bevezessék a katalógusba. REUSSnak éppen az lett volna az érdeme, hogy ezen követelményeknek eleget tett.

Nézetünk szerint — anélkül, hogy REUSS érdemeit csorbítani kívánánk — az ún. „göttingeni szisztéma” a tárgyi katalógizálás történetében nem játszott különösebb szerepet, és ha mégis, akkor inkább akadályozta, semmint segítette annak fejlődését. Szakrendszer szempontjából nincs előrelépés: alkalmazkodott a már korábban kialakított raktári renchez, annak hűséges mása volt. A raktári felállítást szolgai módon követő könyvjegyzék nem új találmány, a középkori leltárak vagy a XVI–XVII. századi helyrajzi katalógusok ugyanezt tették. Ami a raktári jelzeteket illeti, ezek valóban fontos kellékei a modern könyvtári munkának, Göttingenben azonban nem kaptak egyéni szignatúrát a könyvek, a „tárgyi katalógus segítségével történő jelzetadás”, vagyis az a módszer, amely abból állott, hogy a könyvek címlapjára bejegyezték a katalógus azon lapjának, amelyen a mű címléírása szerepelt, nem gyorsította az egyedi jelzetelés kialakulását, inkább késleltette azt.

Ami a harmadik követelményt illeti, ez sem a tárgyi katalógizálás területén jelentett újat, bár az kétségtelen, hogy a feldolgozó munka szempontjából van jelentősége. Egyszerűen arról van szó, hogy minden katalógust, akár leíró, akár tárgyi, lehet gondosan, és lehet gondatlanul vezetni, de az új szerzemények bevezetése a katalógusba mindenképpen elengedhetetlen követelmény. Ennek a ténynek felismerése, és gyakorlati megvalósítása valóban markánsan különbözteti meg a régi középkori hagyományokon nyugvó könyvtári gyakorlatot az újkortól. Az, hogy ez a módszer Göttingenben a tárgyi katalógus segítségével jutott érvényre, REUSS érdeme, de végeredményben a régi, középkori tradíciók folytatásának tekinthető!

A „göttingeni szisztéma” legfőbb sajátossága azonban nem ez. REUSS olyan katalógust akart létre hozni, amely lehetővé teszi, hogy a helyrajzi katalógus egyúttal betöltse a szisztematikus katalógus feladatait is, egyszerre képes szolgálni a nyilvántartást, a revíziót és a mind jobban növekvő állományban való eligazodást. Célját sikerült elérnie, mivel azonban a helyrajzi katalógus a katalógusok közül a régebbi, a szisztematikus katalógus a helyrajzi katalógusból fejlődött ki, ezért a „göttingeni szisztéma” a maga

kompromisszumos megoldásával ha előre is lépett, de egyúttal le is zárta az utat a szisztematikus katalógus szabad fejlődése előtt. Nem kis mértékben e „szisztéma” elterjedésének köszönhető, hogy a német könyvtárak nagy részében sem a XIX. században, sem a XX. század első felében nem volt, és gyakran még ma sincs használható, modern tárgyi katalógus.

A történeti visszaillesztést a tárgyi katalógus feladataival és lehetőségeivel, a feldolgozás mértékének határaival foglalkozó fejezet követi. Ebben ROLOFF lándzsát tör az olvasói, tehát az állománynak csupán egy részét tükröző, tárgyi katalógus szükségessége mellett tudományos könyvtárak esetében is (14. p.), noha ezt az elgondolást a gyakorlatban még ott sem valósították meg, ahol nem tartják divatjamúltnak. Problemátikus a könyvnek az a része, amely a tárgyi katalógusok lánc-rendszerének kiépítéséről beszél (16–17. p.). Abból indui ki, hogy a tárgyi katalógusok alapjául szolgáló szakrendszerek bizonyos idő után elavulnak, és ezért új katalógus kiépítése válik szükségessé. Ebből a reális tényből azonban azt a következtetést vonja le, hogy egy-egy könyvtáron belül törvényszerűen több tárgyi katalógusnak kell léteznie.

Arról, hogy milyen időközönként ajánlatos új katalógus szerkesztését megkezdeni és hogy egy ilyen „lánc” hány szemből állhat; hogy a változtatás követelményén kívül a folytonosság szempontját is figyelembe kell venni; hogy bizonyos esetekben és bizonyos szakterületek, tudományágak esetében nem szabad lemondani a régi állomány rekatalógizálásáról, nem esik szó.

A katalógus külső formájával foglalkozó fejezetben (18–21. p.) a kötetkatalógus értékelése hőkenti meg az olvasót. Előnyeiről, áttekinthetőségéről beszél, és eközben teljesen megfeledez az arról, hogy nem valamely könyvtár nyomtatott leíró katalógusáról van szó, hanem folyamatosan szerkesztett, állandóan gyarapodó tárgyi katalógusokról. Jelentős teret szentel ezután a raktári rend és a tárgyi katalógus közötti összefüggéseknek, a szakrendi felállítás előnyeinek és hátrányainak, a raktári rend és a tárgyi katalógizálás közötti kapcsolat megszüntetésével járó gyakorlati problémáknak. Ez a német könyvtárak szempontjából valóban jelentős kérdés, ezért nem tekinthetjük indokolatlanul részletezőnek.

A második rész a szisztematikus katalógusok problémáit öleli fel. Az általános alapelvek ismertetése után leírja e katalógustípus főbb változatait. Az egyes könyvtárak speciális rendszerei közül a Deutsche Staatsbibliothek régi szakrend-

(az irodalom idetartozásáról egy másutt közölt példából következtethetünk csak, l. a 16c. §-t), a „Francia” melléknév tehát csak ezekkel összekapcsolva szerepelhet főtárgyszóként! Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy ROLOFF akkor, amikor országnevek — „Ländername” — melléknévi — „adjektivische” — alakjáról beszél, összekeveri az országneveket a népevekkel.

A minta-szabályzat után a szótárkatalógus említi meg, beszél a tárgyszó-katalógus helyéről egy könyvtár katalógushálózatán belül, ismerteti a kieli Világgazdasági Intézet könyvtárában kiépített tárgyi katalógusok hálózatát.

A könyv negyedik részében azokról a tárgyi katalógusokról olvashatunk, amelyek megkísérlik egyesíteni magukban a tárgyszó- és a szisztematikus katalógus előnyeit, azok hátrányai nélkül. Ilyen pl. a Deutsche Bücherei erősen szisztematizáló tárgyszó-katalógusa, a mainzi városi könyvtár szisztematikus katalógusa, amelynek tárgyszórendszerrel készülő részei is vannak, vagy a drezdai Sächsische Landesbibliothek szakkatalógusa.

Az ötödik rész a legmodernebb gépi munkamódszerekkel foglalkozik, a lyukkártyás és elektronikus adatfeldolgozó gépek könyvtári felhasználásának lehetőségeivel. A műszaki és matematikai problémákra természetesen nem tér ki.

A hatodik rész szervezési kérdésekre keresi a választ, főbb témái: a szakozómunka helye a könyvtári feldolgozó folyamatban, a szakozói tevékenység követelményei és feltételei, a szakreferensi módszer, együttműködés a könyvtáron belül.

ROLOFF könyve hasznos áttekintést ad a tárgyi katalógizálás legfontosabb kérdéseiről, de nem tekinthető a szó szorosabb értelmében tankönyvnek, nem lehet belőle megtanulni (még alapfokon sem) azt, hogyan készíthető el egyik vagy másik tárgyi katalógus. Talán helyesebb lett volna, ha „A tárgyi katalógizálás főbb problémái” vagy „Bevezetés a tárgyi katalógizálás elméleti és gyakorlati kérdéseibe” címet adja neki a szerző.

PÁLVÖLGYI ENDRE

Kunze, Horst: Über das Registermachen. 3. bőv. kiad. VEB Bibliographisches Institut. Leipzig 1968. 71 l.

KUNZE könyve az első önálló munka, amely erről a kérdésről Németországban megjelent. Panaszkodik is a szerző a polgári művelődés fejlődésének eltévelyedéséről, amely a mutatószerkesztés munkájának lebecsüléséhez vezetett. Oka ennek

— szerinte — az elmélet és a gyakorlat ellentéte, ami a XIX. század tudósainak jelentős részét arra ösztönözte, hogy „spekulatív magasröpüléssel” a metafizika területére meneküljön. Ebben az „életidegen, ritka” levegőben azután a mutatókészítés józan munkája kézműiparnak hatott, amely méltatlan az „alkotó tudóshoz”.

KUNZE egyik fő törekvése, hogy átörje az előítéleteknek ezt a kőfalát. Hivatkozik arra, hogy a tudományos munkák felépítése általában szisztematikus, ezért a betűrend szerinti mutató az anyag egy más irányú megközelítésének lehetőségét nyújtja, ami megfizethetetlen értékű, ha gyors első tájékoztatást keresünk bizonyos személyekről, helyekről, tárgyakról, ha visszakeresünk egyes adatokat, különösen idézés esetében, végül ha pontosan meghatározható egyes kérdésekhez van szükségünk sürgősen előteremthető gazdag anyagra. Ilyen körülmények között természetes, hogy a jó mutatóval ellátott könyvek sokkal kelendőbbek, mint a mutató nélküliek és a mutatók értékének irodalmi elismerése is — ezt KUNZE komoly bibliográfiai adatokkal igazolja — nőttön nő.

A kis könyv legfontosabb fejezetei közé tartozik az a kettő, amely a mutatókészítés elveivel és gyakorlatával foglalkozik. Az elsőben szinte élvezetes tudományos módszerességgel először is meghatározását adja a mutatónak és a mutató rendeltetésének (feladata, hogy „a bizonyos szempontok szerint rendezett és felépített művet az anyag más, pregnáns rendjével egészítse ki”). Ezután — omnis determinatio est negatio? — kifejti, hogy mitől kell megkülönböztetni a mutatót (nem tartalomjegyzék, nem konkordancia stb.). Végül a definícióhoz szorosan kapcsolódva felsorolja és ismerteti a mutató fajtáit (a betűrendes, a szisztematikus rendű, Schlagwort-, a Stichwort szerinti stb. mutatót.)

A mutatókészítés gyakorlatáról szóló fejezetben sok praktikus, jó tanácsot kapunk a munka különböző fázisaihoz. Különösen értékeseknek találjuk itt a földrajzi fogalmak feldolgozására és rendezésére vonatkozó szerkesztési javaslatokat.

A mutatókészítés gyakorlatához szorosan kapcsolódik a mutató tipográfiájának kérdése, amelyről a következő fejezetben beszél a szerző, gazdag példaanyaggal illusztrálva mondanivalóját. További fejezet szól a mutató gépi készítéséről. A záróban végül arról elmélkedik KUNZE, hogy milyen eszközökkel lehetne és kellene elérni azt, hogy a szakszerű mutató iránti

érdeklődés intenzívebbé váljék. Beszél itt arról, hogy ezt a kérdést kimerítőbben kellene tárgyalni az egyetemeken és a főiskolákon, hogy a kiadóknak is vigyázniuk kellene, hogy a megjelenő könyvek jó mutatóval legyenek ellátva, még a kritikásokat is felbízattja, hogy tárgyalják kimerítően és értékelően a megjelenő nagyobb mutatókat. Egyet nem említ: azt, hogy a helyes és gondos mutatókészítés legjobb propagálója a komoly, tudományos igényű, de a gyakorlat szempontjait sem elhanyagoló szakirodalmi munka; olyan, mint KUNZE könyve.

TAKÁCS MENYHÉRT

Kolodziejka, Jadwiga: Publiczne biblioteki samorządowe w okresie międzywojennym. Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich. Warszawa, 1967. 196 l.

Bár az 50 éves jubileumát ünneplő Lengyel Könyvtárosok Egyesülete által kiadott mű, címének megfelelően, lényegileg az önkormányzati szervek által fenntartott lengyel közművelődési könyvtárak két háború közti történetével foglalkozik, egyben áttekintést ad a kérdéses könyvtártípus egész historikumáról és a háúozat-szervezéssel kapcsolatos elvi problémákról is. A könyvtárügy első törvényi szabályozása még a feudális lengyel királyság felbomlása időszakában, 1774-ben jelent meg, és főleg a főúri könyvtárak s az iskolai könyvtárak nyilvánossá tételének szorgalmazásával mutatott haladó törekvéseket. Ez az irányzat megmaradt a Varsói Nagyhercegség és a Kongresszusi Királyság viszonylag szabadabb politikai atmoszférájú időszakában, amikor a felsőfokú tanintézetek és a szakiskolák mellett létesítettek a „felsőbb osztálybeli tanult olvasók” által is látogatható könyvtárakat. Az 1830/31-es felkelés bukása után a lengyel nyelvű könyvtárak létesítését és fenntartását a megszálló hatalmak által engedélyezett közművelődési könyvtárak vállalták magukra. Mivel az orosz és a porosz megszállt területen lengyel tanuló iskolák hosszú időn át nem működhetek, csupán a varsói Jótékonyági Egyesület olvasókörei, az orosz területi Lengyel Iskolafelügyelet és poznań-i Népi Olvasókörök Társaságának szakképzetlen könyvtárosok által vezetett, szűk helyiségekben működő, rosszul felszerelt könyvtárai nyújtották az egyetlen lehetőséget a lengyel nyelvű önképzésre. A század végén SZUVALOV orosz kormányzó vegyes, lengyel–orosz nyelvű népkönyvtárakat szervezett 71%-ban orosz, 21%-ban lengyel nyelvű könyvvállománnyal. Galícia osztrák tartományban, ahol lengyel nyelvű

népiskolák működtek, a Népiskolai Egyesület sok falusi könyvtárat létesített és tudományos-ismeretterjesztő műveket adott ki.

A társadalmi szervezeteknek a megszállás időszakában, nehéz körülmények között kifejtett áldozatkész és eredményes tevékenysége magában véve is indokolja azt a szemléletet, hogy a függetlenné vált lengyel állam kultúrpolitikuskai a könyvtárügyet elsősorban az önkormányzati szervek hatáskörébe kívánták utalni. 1921-től kezdődőleg 4–5 évenként kerültek ki, ill. átdolgozásra a közművelődési könyvtárak helyzetét rendezni kívánó javaslatok, jogszabálytervezetek, amelyeket nyilvánosan vitattak meg a sajtó hasábjain, a társadalmi és politikai szervezetekben és különösen behatóan éppen a könyvtárosok szakmai köreiben is.

Bár a vita végleges, jogszabályi úton való eldöntése 1939-ig sem következett be, mégis termékenyítőleg hatott az egész lengyel szellemi életre, ébrentartotta az egyetemes kultúra demokratizálásának és a népművelés tudatos irányításának gondolatát. Emellett egyes helyi önkormányzatok a szóbakerült szervezési elvek közül többet saját hatáskörükben meg is valószínűsítettak. Így a járásokban alapkönyvtárakat szerveztek, amelyek cserélhető állomány-kollekciók kiadása formájában látták el a falusi könyvtárakat. Valamennyi könyvtártechnikai munkát a járási könyvtárakban szakképzett könyvtárosok végezték el. Egyes helyeken próbálkoztak ugyan önálló falusi könyvtárak szervezésével, ez azonban a gyakorlatban nem vált be.

A mű utolsó része összefoglalást ad a közművelődési könyvtárügynek a népi Lengyelországban 1945–1947 folyamán bekövetkezett újjászervezéséről. Ez lenyegében az 1946. máj. 17-i könyvtárügy dekrétum rendelkezései alapján történt meg, amely szerint a közművelődési alapkönyvtárak a városi és falusi könyvtárak, míg a járási és vajdasági könyvtárak mozgó állománnyal is rendelkező könyvtári központok és módszertani tanácsadó szervek. Az állam köteles az önkormányzatok könyvtárügyi kiadásainak legalább 25%-át utólag megtéríteni. 1947–1966 között a lengyel közművelődési könyvtárak száma 2934-ről 8198-ra, a könyvvállomány 2 803 000-ről 44 641 000-re, az olvasók száma 2 millióról öt és fél millióra emelkedett. A rendelkezésre álló források, köztük a tekintélyes folyóiratcikk irodalom felhasználásával tudományok alapossggal készült munkát kimerítő bibliográfia és a megvitattott tervezetek, ill. a kiadott rendeletek szövege egészíti ki.

KINDLOVITS KÁLMÁN